

מצוות והגדת לבנך

הרב יהושע ון דייק

אחת המצוות העיקריות בליל הסדר היא מצוות "והגדת לבנך", המאמר הבא מבקש להבין את מקור המצווה, משמעותה, אופן קיומה, וחשיבות העברת סיפור יציאת מצרים מאב לבן.

הגדה של פסח ופרשת הביכורים

מצוות "והגדת לבנך" המופיעה בספר החינוך כ"א הנראית לכאורה כל כך פשוטה, היא בעצם עיקר ליל הסדר. על מצווה זאת נאמר: "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". בהגדה של פסח מסופר על תנאים שהיו מסובים בליל הסדר ועסקו כל הלילה בסיפור יציאת מצרים. מדברים אלו עולה שמצוות סיפור יציאת מצרים, הינה המצווה העיקרית של ליל הסדר. יש לשאול מספר שאלות אשר יעזרו לנו להבין טוב יותר את משמעותה של המצווה. ראשית מדוע סיפור יציאת מצרים נקרא 'הגדה' עד שהספר שבו קוראים בליל הסדר את מצווה זו נקרא 'הגדה של פסח'? ניתן להשיב בפשטות ששם הגדה נגזר מהפסוק המצווה את הביטוי "והגדת" - "והגדת לבנך", אך כאשר אנחנו מעיינים בפסוקים העוסקים בעניין, נראה שפעם אחת כותבת התורה (שמות יג, ח): "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה, עשה ה' לי, בצאתי, ממצרים". ובפרשה הבאה (שמות יג, יא): "והיה כי-ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת". אם נעייין נגלה שרק פעם אחת כותבת התורה את המילה "והגדת", ואילו המילה "ואמרת" כתובה כמה פעמים. "ואמרת" אלו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, מבית עבדים" (שם יז, טו), המילה הגדה מופיעה רק פעם אחת ואילו המילה "ואמרת" מופיעה מספר פעמים בהקשר של הנחלת סיפור יציאת מצרים לבנים, מה מיוחד כ"כ בביטוי "הגדה" שחז"ל העדיפו אותו על הביטוי "אמירה".

עוד יש לשאול, מדוע נוסח ההגדה המצוי לפנינו בהגדה של פסח מתעלם לגמרי מתיאור היציאה המובא בספר שמות שהוא עיקר סיפור יציאת מצרים, וכולו בנוי על דרשות חז"ל המופיעות במדרש ספרי על ארבעת פסוקים בפרשת מקרא ביכורים (דברים כו, ג-ט):

ובאת, אל-הכהן אשר יהיה, בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי-באתי אל-הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו. ולקח הכהן הטנא, מידך; והניחו--לפני מזבח ה' אלהיך. וענית ואמרת לפני ה' אלהיך אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי-שם לגוי גדול עצום ורב. וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו, עבדה קשה. ונצעק אל-ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את-קולנו וירא את ענינו ואת-עמלנו ואת-לחצנו. ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה וברזע נטויה ובמרא גדל--ובאותות ובמפתים. ויבאנו אל-המקום הזה ויתן-לנו את-הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש.

האם יש קשר מיוחד בין מצוות הביכורים ליציאת מצרים?

נענה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון - בעניין העדפת הביטוי "הגדה" ע"פ "אמירה". נעייין בפסוקים שבעל ההגדה הביא בהם מוזכרת המילה 'הגדה': בדברים (כו, ג) כתוב "הגדתי היום לה' אלהיך כי-באתי אל-הארץ", בפסוק שלאחריו כתוב "ולקח הכהן הטנא מידך", ורק בפס' ה' עולה עניין הדיבור - "וענית

ואמרת לפני ה' אלהיך ארמי אבד אבי". מה משמעות המילה "הגדתי"? הרי רק בעוד שני פסוקים מתחיל מקריב הביכורים לדבר. אדם בא לבית המקדש, עם ביכוריו, ואומר: ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט... וירעו אתנו המצרים ויענונו... וישמע ה' את קולנו וירא את-ענינו ואת-עמלנו ואת לחצנו... ועתה הנה הבאתי את-ראשית פרי האדמה. פסוקים אלו מורים לנו את מצוות וידוי, יש לשאול מדוע צריך לומר וידוי זה לפני הכהן? תרגום יונתן בן עוזיאל מבאר שההגדה של ביכורים היא הודאה- "אודינן יומא דין קדם ה'" - הוא מסביר שכאשר אדם מביא את הביכורים אזי בוידויו הוא מודה לקב"ה. יוצא מפירושו זה שעוד לפני שהאדם מתחיל את ההגדה הוא אומר תודה.

המלבי"ם (התורה והמצווה דברים כו, ג, ד"ה ואמרת) מתייחס גם הוא לביטוי "הגדתי" ומבארו בדרך חדשה.

הגדתי היום לה' א-להיך. אף שעדיין לא אמר לפני ה', אבל לשון "הגדה", יבוא גם במקום שאין אומר ודברים, רק פרסום ע"י מעשה. כמו, השמים מספרים וגו' ומעשה ידיו מגיד וגו' אין אמר ואין דברים. וכן (ש"א כד, יח) ואתה הגדת היום את אשר עשיתה אתי טובה, ורצונו על פרסום המעשה. וכן (ש"ב יט, ז) כי הגדת היום כי אין לך שרים ועבדים, והיה רק הגדה ע"י מעשה. וכן כאן - הגדתי היום לה', ע"י הבאת הביכורים, כידוע שהייתה הבאתה בכבוד ושמחה, והכל היו יודעים שאין ראוי זה בשביל המעט פירות. ועוד, למה לו לישא ממרחק, הלא שוקי ירושלים מלאים מפירות, ובנקל יוכל להביא משם מנחה ודורון! אלא הכל לפרסם, כי הארץ היא במתנה מה', ונתן להם שיהיו רק כאריסים בעבודת האדמה, ולזה יביאו הביכורים.

חידושו של המלבי"ם הוא שלא כל הגדה הינה בהכרח דיבור. כשדוד המלך מתאר בתהלים "השמים מספרים כבוד אל" - כוונתו שכשהאדם מתבונן ורואה את איתני הטבע הוא מתפעל ממעשה ה', אז כביכול השמיים מדברים בבריאיה. הוי אומר שבשביל לדבר לא צריך דווקא דיבור ווקלי, המחשת הדבר היא כעין דיבור. (וכפי שאומרים העולם "תמונה אחת שווה אלף מילים").

ממשיך המלבי"ם ומסביר שהביטוי "הגדה" אינו דיבור, שהרי הדיבור בפועל מתחיל בפסוק ה' ואילו הביטוי "הגדתי" נמצא בפסוק ג'. הפסוקים מתארים אדם שמביא ביכורים רב פאר והדר, ומקשט את הטנא, תוך כדי הולכת הפירות לירושלים בשיר וזמרה. זו 'ההגדה'! ההמחשה, המעשה הסמלי. למרות שהיה יכול לקנות פירות בירושלים, בכל זאת הוא עושה את כל הדרך מביתו עם הפירות שהוא עצמו גידל כיוון שכל העניין הוא לעורר תשומת-לב ופרסום למצוות הביכורים והבאה בדרך זו מפרסמת את העניין.

הגדה כחידוש

אחרי שהבנו את משמעות הביטוי 'הגדה' בפרשת הביכורים, נשוב לשאלתנו הראשונה, מדוע ההגדה של פסח, נקראת הגדה?

ישנו כלל חשוב המופיע בספרי רבי צדוק הכהן מלובלין בו הוא קובע: "וכל מילה שהוא נזכר ראשונה שם הוא גילוי שורש ענינה. וכמדומה שקבלתי כן". (פרי צדיק בראשית עמ' לא; וכן מופיע ב'מחשבות חרוץ', פו; ובישראל קדושים ז, א). כל מילה שאנו רוצים לבדוק את משמעותה, אף אנו נחפש את הפעם הראשונה בו היא מופיעה בתורה. נחפש היכן כתוב בפעם הראשונה המילה 'הגדה' או השורש ה.ג.ד, ובכך נבין את תוכנה ועניינה של מצות והגדת לבנך שעל שמה נקראת ההגדה של פסח בשם 'הגדה'.

בפרשת בראשית (ג, ט-יא) אחרי שאדם וחווה חוטאים באכילה מעץ הדעת, הקב"ה קורא לאדם: "ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא פי עירם אנכי ואחבא". אני פוחד, למה אני פוחד, כי עירום אנוכי ולכן אני נחבא מה'. "ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת". זו הפעם הראשונה שמופיע השורש הגיד בתורה, הגדה, "מי הגיד לך". מהי משמעות הביטוי "מי הגיד לך"? האם הכוונה היא אמירה- מי אמר לך? קשה לבאר באופן זה

שהרי עץ הדעת אינו מדבר. אם כן כיצד תשובת "המן העץ" עונה על השאלה מי הגיד לך? וליתר דיוק, מה הקב"ה שואל את האדם? רש"י בפירושו על הפסוק מבאר: "מי הגיד לך" - מאין לך לדעת מה בשת יש בעומד ערום המן העץ?! כלומר, מבאר רש"י: שהקב"ה שואל את האדם מהיכן אתה יודע את הידיעה החדשה הזאת, אם כן לדעת רש"י הגדה היא חידוש.

גם הרמב"ן את המילה 'הגדה' בהקשר אחר: "ואת כל המשפטים שהם המשפטים האלה הכתובים למעלה שאמר בהם לעיל 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', כי איננו נכון שיהיה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה שכבר שמעו וידעו אותם ולא יאמר 'ויספר' אלא בחדשות אשר יגיד" (פירוש רמב"ן על התורה, שמות כד, א, ד"ה ואל משה אמר). הערות תורת חיים מביא שם את ספר השרשים לרד"ק: "הגדה תבא גם על החדשות, אשר לא כן הסיפור שבא רק על הדבר שנעשה או נאמר". לא רק על חדשות, אבל הגדה תבוא על חדשות. סיפור הינו מעשה שהיה. הגדה זה משהו חדש. וכן מובא בחזקוני: "שכן כל לשון הגדה נופל על דבר שלא הוזכר לשומע." (חזקוני על שמות יט, ט, ד"ה ויגד משה). לאור כל הפירושים שהובאו ניתן להבין את הפסוק "מי הגיד לך כי עירם אֶתֶּה" הכוונה היא שהעיר את תשומת - לבך לחוסר הצניעות שבערום? הרי עד עתה התהלכת ערום, ולא התביישת בזה כלל ("וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ" שם ה, כב) הרי עד שאכלת מעץ הדעת הייתם כחיות הסובבות אתכם, אשר לא יודעות בושה מהי. לא היה בכך יצה"ר ויצר המין, ע"כ גדלה התמיהה - מי הגיד לך? מי חידש לך שלהיות ערום זו בושה? משמעות המילה 'הגדה' בסיפור אדם וחווה היא חידוש.

אם כך הם פני הדברים, יוצא שמצוות "והגדת לבנך, ביום ההוא לאמר: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי, ממצרים.", היא לחדש. לא רק לקרוא את יציאת מצרים ככלל שנה, אלא חלק מגדר מצוות הגדת האב לבנו הוא החידוש. מה שדברת בשנה שעברה אל תחזור עליו גם השנה אותו דבר. צריך כל שנה לחדש חידושים. זאת אומרת שאת סיפור יציאת מצרים, אתה צריך לעשות עם אלמנט של התחדשות. אם נתבונן נגלה שכל ליל הסדר בנוי על הנקודה הזאת. לסקרן, לעשות דבר מה מיוחד שהילד ישאל, בכדי שיהיה לו חידוש. את נקודת החידוש בליל הסדר מצאנו בפוסקים שסיפרו על כך שגדולי ישראל היו עושים הצגות ותעלולים שיעוררו את הילד, כדי שישאל, ויתחדש. וכל אחד ואחד מתחדש כפי כוח הבנתו. 'החידוש' הוא אבן יסוד העומד בבסיס חינו היהודיים. יהודי צריך להיות תמיד בתהליך של התחדשות. התורה שלנו כל הזמן פרה ורבה על גבי מה שכבר ניתן בסיני. יהודי של צורה שואל את חברו: 'מה החידוש' שנתחדש היום בבית המדרש?

רבי אלעזר בן ערך מעיין המתגבר'

לאחר שבארנו את הביטוי "הגדה" במובן של חידוש, נשאלת השאלה מדוע הדבר נעשה דווקא במתכונת של אב ובנו? כדי להבין את זה נבאר את עניינו של החידוש בין רב ותלמיד ודרך זה נלמד לגבי אב ובנו. המשנה באבות פרק ב' משנה ח' אומרת:

חמשה תלמידים היו לו לר' יוחנן בן זכאי... הוא היה מונה שבתן: רבי אלעזר בן הרקנוס, בור סוד שאינו מאבד טפה. רבי יהושע בן חנניה, אשרי יולדתו. רבי יוסי הכהן, חסיד. רבי שמעון בן נתנאל, ר' אבא. ורבי אלעזר בן ערך, מעיין המתגבר.

כשמשבחים את אחד מחכמי ישראל אומרים עליו שהוא "כמעין המתגבר", כלומר פרה ורבה, מתחדש כל הזמן שהרי מעיין תמיד מוציא מים חדשים. על ר' אלעזר בן ערך אמר רבן יוחנן בן זכאי שהוא "כמעין המתגבר" ועל כן היה מורם מעל שאר חבריו.

בגמרא במסכת שבת (קמז, ב) מובא סיפור מפליא על רבי אלעזר בן ערך:

אמר רבי חלבו חמרא דפרוגייתא ומיא דדיומסת קיפחו עשרת השבטים מישראל רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם אימשיך בתרייהו איעקר תלמודיה כי הדר אתא קם למיקרי בספרא בעא למיקרא "החדש הזה לכם" אמר 'החרש היה לכם'.

רבי אלעזר בן ערך עבר להתגורר במדינה שתושביה בעלי הנאה ונמשכו אחרי היין (כמאמר רש"י שם) וכתוצאה מכך נשתכח תלמודו ממנו. וכשניסה לחזור לתלמודו ולקרוא שכח את צורת האותיות ובמקום המילים ' החדש הזה לכם' אמר 'החרש היה לבם". נראה שמשמעות העניין הוא שבמקום שיוכל להתחדש ולהוסיף על תלמודו ליבו ואזנו נעשו אטומים. כמה סמלי הוא הדבר שרבי אלעזר בן ערך המכונה 'המעין המתגבר' שכל עניינו התחדשות, דווקא בקריאת המצווה המסמלת את 'החידוש', "החדש הזה לכם", שם נהיה אטום, וטעה בקריאתו. ממשיכה הגמרא:

בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה". התפללו עליו חכמים וביקשו רחמים, חזר תלמודו. והיינו דתנן: ר' נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחרך, שחברך יקיימה בידך, ואל בינתך אל תשען. תנא: לא ר' נהוראי שמו אלא ר' נחמיה שמו ואמרי לה ר' אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו ר' נהוראי- שמנהיר עיני חכמים בהלכה.

בילקוט שמעוני (רמז תתקע"ג) מובא הסיפור הנ"ל ביתר חריפות:

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו, וכשנפטר הלכו להם ליבנה, והלך רבי אלעזר בן ערך אצל אשתו לדיומסי מקום שהמים יפים והנוה יפה, המתין להם כסבור שהם באים אצלו, לבסוף בקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו, אמרה ליה מי צריך למי? א"ל הם צריכין לי. אמרה ליה הפת והעכברים מי דרכן ללכת אצל מי? הוי אומר עכברים אצל הפת! שמע לה וישב עד ששכח תלמודו, אחר ימים באו אצלו ושאלו לו פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בליפתן, ולא היה יודע מהו ליפתן, ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש ואמר החרש היה לבם. צווחו ליה כולי עלמא התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו ועל זה נאמר הוי גולה למקום תורה, וי"א אליהו החזיר לו תלמודו, לכך נאמר כי העושק יהולל חכם".

צריך לעמוד על הסיבות הרחבניות שבגללן הגיע רבי אלעזר למצב כזה. מהמדרש אנו למדים שרבי אלעזר בן ערך בלי תלמידים אין לו חיים. רבי אלעזר הוא מעיין המתגבר בזכות תלמידיו. ולמרות שהוא הרב והתלמידים הם התלמידים והם צריכים אותו בכדי ללמוד, הרב זקוק להם יותר ממה שהם זקוקים לו. כביטוי הידוע - "יותר משהעגל רוצה לינוק רוצה הפרה להניק". ובלי תלמידים המעיין נסתם. המים הופכים למים עכורים. על מנת שגדולי ישראל יחדשו בתורה הם זקוקים לתלמידים, למרות שהם פחותים מהם. ולא במקרה פרשת "החדש הזה לכם" נתקנה על ידי חכמים לקוראה בציבור לפני חודש ניסן כדי להתכוון לחג הפסח. כלומר, בשביל להגיע לחג הפסח צריך לעבור דרך ראש חודש, ואז אומרת לנו התורה שצריך להתחדש, כי אם לא תתחדש המעיין ייסתם. ר' אלעזר בן ערך, שהיה כמעין המתגבר, גדול המחדשים, כוחו נעוץ בתלמידיו. בקשר בינו לבין תלמידיו כשפסקו תלמידיו המעיין נסתם. היחס בין הרב לתלמידים דומה מאוד ליחס בין האב לבנו. הרב הוא בעצם שליחו של האב ללמד את בנו תורה. למרות שבכל שנה ישנו חיוב על האב ללמד את בנו תורה (כמובא ברמב"ם ת"ת, א, א) בליל הסדר ישנה מצווה מיוחדת, שאין לה אח ורע. עיקר הלילה הוא לימוד הבנים. כפי שכותב המהרי"ל בהלכות פסח: "מאוד חביבה מצוות הסדר, דלא אשכחן דהקפידה תורה על תינוקות יותר מבלילה זו דכתיב: והגדת לבנך, אע"ג דכתיב גם בהקהל הנשים והטף, הא פריך התם טף על מה הן באין, ליתן שכר טוב למביאייהן." - וזה עיקרו של הסדר. העיקר הוא ההתעסקות עם הילדים, לחדש להם. להתחדש. להתקשר אל הילדים ולגרום להם התפעלות וחדושים.

דור ההמשך

נחזור לפירוש המלבי"ם ונחברו לדברינו עד כה על מנת לענות על שאלתנו השנייה. מדוע חז"ל שיבצו את פרשת מקרא ביכורים כעיקר תוכן ההגדה? עיקרה של יציאת מצרים מקורו בספר שמות. מה ראו חז"ל להדגיש את פרשת מקרא ביכורים המופיעה בספר דברים?

התשובה פשוטה מאוד. הדור הראשון שהביא ביכורים הוא דור אחר מאשר של הדור שיצא ממצרים. שהרי הדור שיצא ממצרים מת במדבר בגלל חטא המרגלים. מכל מקום גם דור ההמשך מצווה לדבר

בלשון נוכח, ולא בגוף שני: "וענית ואמרת... ויגר שם... וירעו אתנו המצרים ויענונו... ויתנו עלינו עבודה... ונצעק אל ה' אלקי אבותינו... ויוציאונו ה' ממצרים". בעל ההגדה בקביעתו את פרשת הביכורים בא ללמדנו שאם האדם רוצה לקיים את דברי חז"ל: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים" - הוא יילמד זאת דווקא מפרשת ביכורים, בה האדם המספר ביציאת מצרים לא יצא פיזית ובכל זאת הוא מדבר כאילו האדם שבעצמו יצא ממצרים. הקב"ה, אתה הוצאת אותנו והבאת אותנו אל הארץ, ועכשיו אני מודה לפניך! ההגדה איננה זיכרון ההיסטורי בלבד, אלא המחשה מעשית של היציאה המתרחשת גם בהווה, ודבר הזה אינו מודגש בספר שמות. אלא דווקא בספר דברים במצוות הביכורים, כי מצוות הביכורים שייכת לדור שלא היה ביציאת מצרים. ובכ"ז מספר את סיפור היציאה בלשון נוכח כאילו הוא הוא היה שם, וכך גם צריכה המצווה להתקיים בליל הסדר. עכשיו מובן מדוע צריך כל כך הרבה חידושים בלילה הזה. 'והגדת'. תחדש, תעורר את הילד. תעשה חידושים. אל תעשה משהו בנאלי, אל תעשה דבר שחוזר על עצמו שהיה פעם. אתה כל שנה מתחדש, עושה תעלולים חדשים ע"מ לעורר את הילד. זה שופך אור גם על הסברו של המלבי"ם שבאר ש'והגדת' אינו דיבור אלא, חלק מיציאת מצרים. כיון שזו המצווה של הלילה שיבצו חז"ל את פרשת הביכורים כתוכנה של ההגדה. עניין ההתחדשות והחוויה זהו אופן קיום מצות 'והגדת לבנך' שבלייל הסדר.

שמעתי פעם סיפור מפי הרב איזנטל שליט"א על האדמו"ר מבלו'ז'וב שהיה באחת מהמחנות השמדה בשואה. הוא היה בן חמישים בעל משפחה, שבשואה איבד את כל משפחתו. בתקופת המחנות הוא לא אכל בשר. וכל מזונו היה מרק ירקות שהיה בדרך כלל ללא ירקות, אלא מים עם קצת צבע, וחתכת פרוסת לחם - רבע פרוסה ליום. ובהגיע חג הפסח אמר האדמו"ר לאסירים שבמחנה למרות המצב הפסח יקיים וצריך להשיג מצה. בדרך שלא דרך גנב אחד מהאסירים חיטים או קמח, ובסתר, בתנור מאולתר, אפה מצות. לפתע תפסו גרמני ימ"ש כשברשותו המצות, הכה אותו עד זוב דם אך עדיין נשאר בחיים, אך המצות נרמסו, ולא נשאר דבר, למעט חתיכה קטנה שהצליח יהודי לקחת ולהחביא. אמרו החסידים לאדמו"ר שברשותם מצה לחג אך בקושי כזית. מספר יהודי אחר ששהה במחנה שאוירת דריכות שררה במחנה מי יזכה לאכול את המצה שנשארה. הרב ידע את ההגדה בעל-פה, יין לא היה להם, מרור היה בשפע, לא בפועל אבל במחנה כזה לא היה צריך לאכול מרור כדי להרגיש מרירות. וכך הגיע ליל הסדר האדמו"ר עשה קידוש בלא יין, מספר את סיפור ההגדה, עד שהגיע 'מוציא מצה'. המתח היה בשיא, כל הנוכחים תמהו מי הוא זה שיאכל את המצה. במחנה היה ילד קטן כבן תשע או עשר שהוחבא ע"י אחיו. הכריזו האדמו"ר: לילה זה הוא ליל ילדים, לילה של חינוך ילדים. לכן הילד הוא זה שיאכל את המצה. לא היו מחאות ולא נשאלו שאלות האם הילד הגיע למצוות או לא. הדבר היה מובן: זהו ליל הסדר. ליל הסדר זה הילדים. [הרב איזנטל סיים את הסיפור כאן. אחד השומעים שנכחו בשיחה היה שמעון טל, תושב חיספיין, שאביו, השופט צבי טל הינו חסיד בלו'ז'וב מכיר את האדמו"ר הנ"ל הוסיף שהסיפור לא נגמר בנקודה הזאת אלא המשיך כך: האדמו"ר לא אכל חמץ כל הפסח וכשהגיע סוף החג, כמעט גסס למוות. כולם היו בתת תזונה אך האדמו"ר נתלה בין שמים לארץ ממש. יצא קול במחנה שישנו איש קדוש שגוסס והוא צריך לטעום דבר מה. לגברים לא היה דבר אך מעבר לגדר היה מחנה נשים ואישה צדקנית בקשה להעביר את פרוסת לחמה היחיד לאיש הקדוש. הלחם הגיע לאדמו"ר ולאט לאט חזרה אליו נפשו ובנס ניצל מהרעב והמשיך לחיות ושרד את המחנה. לימים, אחרי המלחמה שודכה לו אישה אלמנה ששרדה גם כן את המחנה. באירוע השידוכין שקודם לחתונה סיפר האדמו"ר את שאירע לו לאחר חג הפסח שבנס ניצל ממוות ע"י אותה פרוסת לחם, שהועברה ממחנה הנשים. הסתבר שאותה האישה משודכת לרבי אלא שבאותו הזמן היא לא ידעה למי הלחם ניתן. צבי טל סיפר ששמע שהרבנית אמרה שבאותו זמן הייתה בטוחה שהיא מקריבה את חייה למות כדי להעניק תקווה לאותו איש קדוש והתפללה שייזכר לה הדבר לזכות לעתיד לבוא. נישאו השניים, האדמו"ר האריך ימים עד גיל 101 ונקבר בהר הזיתים]. ליל הסדר ממקם את החינוך והנחלת המסורת לדור ההמשך שהם ילדנו דבר שאין לו אח ורע בשום עם ולשון.

בגמרא במסכת פסחים (קט, א) מובא: "תניא אמרו עליו על ר' עקיבא מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד בבהמ"ד חוץ מערבי פסחים וערב יום הכפורים בע"פ בשביל תינוקות כדי שלא ישנו וערב יוה"כ כדי שיאכילו את בניהם", וביאר הרשב"ם (שם, ד"ה חוץ מערבי פסחים), שדאג שישכיבו את התינוקות

בצהריים של ערב הפסח כדי שיהיו ערניים בליל הסדר, וזה מלמדנו עד כמה מצוות 'והגדת לבנך' הייתה חשובה ומרכזית עד שדאגו לערנותם של הילדים הקטנים. סיפר הרב מרדכי ברויאר זצ"ל, שהיה נין של הרש"ר הירש. בערב פסח אחד צלצל אליו זוג גרמנים, גויים שנמצאים בארץ, ורוצים מאוד להשתתף בליל הסדר בביתו. הוא ניסה להניא אותם בכך שהסדר נערך בעברית ובכל זאת הם התעקשו להגיע, ולבסוף נעתר לבקשתם. במהלך הסדר הוא כמעט ולא תרגם להם ובעיקר התעסק עם הילדים בעברית. כשנגמר הסדר בשעה מאוחרת בלילה הופתע לשמוע מהם שמאוד נהנו למרות שלא דיבר איתם כמעט מילה ורוב הזמן שתקו. שאל אותם הרב ברויאר ממה נהנו? והשיבו לו שראו את הקשר בין ההורים לילדים, איך שהילדים ערים כל הלילה ומנהלים דו-שיח שוטף. אותם הגויים תפסו את מהותו של החג, שהשתקפה דרך התנהלות הסדר. זכה ליל הסדר לדבר שאין דומה לו אפילו ביום כיפור. אם נעבור ברחוב נראה שהוא ריק מאדם, לעומתו ביום כיפור רחובות העיר מלאות באופניים לצערנו. שמעתי מאדם שערך סדר בבית אבות חילוני לחלוטין ולאחר שעה חזר לביתו, וכשחזר לביתו לערוך סדר לבני משפחתו לא ראה נפש חיה ברחוב. הכל היה שקט. כולם בבתים. עם ישראל מסיב סביב שולחן הסדר. מנהל שיח חי עם הילדים. מתחדש.

ללמד ילדים וללמוד מילדים

וכן מופיע בהגדת 'נחלת השר' לרש"ר הירש זצ"ל:

מוזגין לו כוס שני וכאן הבן שואל- אם נרצה לדעת מה מותר האדם מן הבהמה, לא נטעה הרבה אם נאמר: האדם שואל. התגובה הראשונה, שמראה העולם מעורר בתינוק שנולד, היא ללא ספק שאלת: מה זאת? רוח האדם מבקשת להבין את המתחולל סביבה, ושאלת מה זאת חיה היא בלבו של תינוק- בטרם תדענה שפתיו לבטא את השאלה; אם רק נבין את הבעת עיניו, נוכל לקרוא את תמיהתו ממבטו. כל עצמה של נפש הילד איננה אלא שאלה; ורק מתוך שנפשו שואלת בלא הרף, היא לומדת כה הרבה בשנותיה הראשונות. ועתה, שעה שפי הילד עומד לרשות נפשו השואלת, ובנך שואל ושואל ולא ייעף מלשאל מה זאת?- אל תיעף גם אתה מלהשיב. בצמא לדעת תראה אות לבריאות נפשו. וכדרך שאתה משביע את רעבו ללחם, ובאותה מידה של רצון ושל זהירות קפדנית, תדאג להשקיט את צמאו לדעת, ותספק לו מזון מבריא. הנה אנחנו טורחים יום יום לתת לילדינו את אוכלם בעתו; מדוע לא נטרח להשביע את נפשם השואלת; מדוע לא נלמד, מדוע לא נכיר את כל הבא במגע עם ילדינו, למען נוכל ללמדם ולהשיב לשאלותיהם תשובה כהלכה? אל יעלה על דעתנו שעוד חזון למועד בבית הספר, שזה עניין המורים ולא עניין ההורים.

בוא והיכנס אל בתי הספר, אל מקום הצמיחה של נפשות הילדים. בנקל תבחין שם באותם הילדים המאושרים, שזכו לתשובות על שאלותיהם הילדותיות בבית; שלא נשאו לשוא את שאלת מה זאת בבית; שאבותיהם, ובייחוד אמותיהם, שוחחו עם ילדיהם, ריוו את צמאם לדעת ונתנו לרוחם הדרכה כהלכה. המאושרים! שעה שנשים אחרות התענגו על שיחת יושבי קרנות, או קטלו את זמנן בתיאטראות ובמסיבות, מצאו אמותיהן של אלה סיפוק בחברת ילדיהן, והן ניצלו את זמנן כדי להיות מורות ומחנכות לבניהן. מה שבניהן ובנותיהן עתידים להיות בחיים- כאנשים וכנשים-, כל הטוב והמובחר שיקשט את רוחם, לא יזכו בו הודות לבית הספר, אלא הודות לחינוך המוקדם שזכו בו בחברת אמותיהם! ובנקל תבחין שם גם באותם הילדים, שהוריהם לא היו פנויים, או שלא היה להם חשק או הבנה די הצורך כדי להתעסק עם ילדיהם; גם נפשם הייתה שואלת בשעתו; אולם, משלא זכו לתשובה, הם חדלו לשאול, עד שנעשו אדישים לדברים ולתופעות; כך סיגלו לעצמם נטיות אחרות, הרחוקות מכל שאיפה לדעת; שנים על גבי שנים הם יבקרו בבית הספר, עד שיהיו מסוגלים ללמוד דבר; אך לעולם לא ישיגו מה שהזנחת הוריהם החמיצה.

לפעמים אין לנו חשק וסבלנות לילדים, ומצפים שהמורים בבית הספר יחנכו ויענו לשאלותיהם. אומר הרב הירש אל תסתפק בזה! אם תלך לבית הספר תוכל לראות בעיני הילדים מי קיבל תשובות לשאלותיו בבית ומי שנדחה ב'כשתגדל תבין'. לרב פינקל זצ"ל, ראש ישיבת מיר, היה מנהג לחלק את המלגות

החודשיות לתלמידים פנים אל פנים ע"י המחאה ולא בהוראת קבע. תוך כדי החלוקה היה מתעניין בנעשה בחייו של כל אברך: איך הלימוד או המשפחה וכדומה. שלושה ימים היה 'מבזבז' על חלוקת מלגות! ליחס כזה אין תחליף. קשר של רב ותלמיד שווה ערך לקשר בין אב לבנו. גם במסכת קידושין וכן בשו"ע הלכות כיבוד אב ואם והלכות תלמוד תורה נמצאות בסמיכות. מחדד הרב הירש: מדוע בליל הסדר שואלים שאלות? כי הילד כולו משדר שאלה. ליל הסדר, הלילה בו נהיינו לעם מבוסס על הקשר עם הילדים זו קריאת כיוון לכל השנה. כך האומה שלנו בנויה - על קשר בין אב לבן-תלמיד!

ממשיך הרש"ר הירש ואומר:

משום כך, אל יקשה בעיניך אם בנך שואלך, אם הוא שואל הרבה ושואל תכופות; אל תענה לו בגערה-דאג להשיב לו תשובה כהלכה. תשובה כהלכה! אל תסלף בעיניו את המציאות תוך סיפורי בדים והבלים. אם ישאלך דבר שאינך יודע, שעדיין אינו יכול או צריך לדעת, שאין יודעים אותו דרך כלל, - יתרגל נא להשלים עם מיעוט הבנתו הילדותית, עם מגבלות ההבנה האנושית דרך כלל; הן גם זו ידיעה חשובה-לדעת שלא נדע! רק אל תזון את נפשו בהבלים, ואל תניח לאחרים לזון את נפשו בהבלים. יהא נא בנך קרוב אליך; באשר אתה מצוי, אב יהודי ואם יהודייה, שם אוירה בריאה לנפשות בניך. אולם, אם דברים אלה נכונים דרך כלל, הרי הם חשובים במיוחד לחינוכם היהודי של בנינו. הנה ה' הוא המחוקק של חיינו, והוא מסר לנו אמתות ועובדות, שעליהן נבנה את חיינו; אולם הוא לא הפקיד את האמתות והעובדות האלה רק בידי הכרתנו השכלית והודאתנו המילולית. לכל אמת שהוא חקק בהכרתנו לכל עובדה שהוא צוה לחיינו הוא ייסד מעשים הגלויים לעין החושים. הם שיעירו ויחדשו בלבנו את הכרת האמתות ואת זכרון העובדות. מהם אנחנו למדים גם על טיבן של אותן אמתות ועובדות; אין הן רק אמונות של איזה ספר עיקרים, אלא הן יסוד מוסד לכל חיינו ומעשינו. ורוח ישראל וחיי המעשה של ישראל יימסרו מדור לדור רק בזכות המעשים האלה: הנה האב מקיימם בזכות בנו, והבן ניגש ושואל: מה זאת? באותה שעה הוא ילמד את האמתות ואת העובדות, שמצוות אלה משמשות להן לעדות.

לא רק דיבור. לא רק שכל. אלא ספיגת ההשכלה בתוך עולם החוויה והחוש. הדבר נכון גם במקום שאין ילדים. הגמרא בפסחים אומרת (דף קט"ז, א): "מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה וכו'". ובגמרא שם "ת"ר חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפילו שני ת"ח שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה." אם אין לך ילדים, אשתך תשאל. אין לך אשה, שאל את עצמך. תהיה ילד. תתחדש. מדוע השאלה חשובה כל כך עד שאפילו אם אין מי שישאל את עצמו?

עונה על כך ערוך השולחן (אורח חיים סימן תעג): "מפני שהתורה הקפידה שעניין זכירת יציאת מצרים בלילה תהיה ע"י שאלה ותשובה". כל דרשה טובה בנויה על שאלה טובה¹. אם הדרשן מצליח לסקרן את הציבור אזי כולם מטים לשמוע און. כולם מצפים לחידוש. מחדד ערוך השולחן שגם הבוגר צריך לצפות לחידוש, תהיה כמו ילד. למרות שאתה כבר מבוגר בלילה הזה מוציאים מאתנו צד ילדותי שהלוואי ויישאר עמנו כל השנה. (הרבה מהראשונים על התלמוד, כתוספות ועוד, בנו את פירושם בצורת שאלה ותשובה).

מובא בשמונה קבצים (קובץ ז, רה) למרן הרב זצ"ל:

העולם מחזר אחרי חכמות הבנות וידיעות מחודדות, כל העולם המערבי עוסק בזה וסוף כל סוף עקב נקודת החיים סובבת על העתיד, על החינוך של הדור והחינוך הוא הטיפול בילדים, בקטנים, ואופק שכלם הלא הוא כ"כ כהה, עד שכל המון הרחבות של המדעים ושל ההתעמקות שלנו אליהם לא ייגש. אולי אנו צריכים לדעת מזה שבאמת לא חכמה וידיעה רבה היא המאשרת אותנו, אלא התום של הילדות. וזהו אשרינו, שאנו מקושרים אל החינוך הילדותי בצורת תרבותנו. אשרי מי שיונק מלשד הילדות גם בהיותו איש, גם בזקנותו.

¹ וכך כתב מרב הרב בעין איה שבת (ה, לד): "הפלגת הערת התמיהה הבאה לפני הגלות אור החכמה בעניינים עמוקים, הוא דבר מועיל מאוד להיות הרושם שבא מאור החכמה מחוקק אחר כך בנפש בכל כוחו"

אומר הרב, שלמרות שהדבר העתידי הוא גדול מהמציאות העכשווית הקטנה, בכ"ז מדברים עם הילד הקטן לא בחכמות עמוקות אלא כפי כוחו. זה מתחיל בליל הסדר, זמן התהוות התרבות היהודית. מהלילה הזה נמשכת ההתחדשות לכל השנה. אנחנו רוצים להיות כמו ילדים. הלוואי וכשנזדקן תישאר בנו הילדותיות התמימה. זו עבודה של כל השנה אבל ליל הסדר מכוונת לקשר בין אב לבנו ועוד שנלמד מהילדים להיות ילדים. הלוואי ונהיה ילדים. אך בליל הסדר ישנו דגש מיוחד על הקשר בין אב לבנו, שנזכה להנחיל לילדנו את גודל אומתנו ולקבל מהם את רעננות החיים המתחדשת ע"י הסקרנות שבשאלה.